Středoevropské politické studie
Central European Political Studies Review
Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity v Brně

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

Jelcinovo Rusko.
Případová studie nejistého režimu

Jan Holzer, Petra Kuchyňková

Tento text byl zpracován v rámci projektu Grantové agentury České republiky *Nedemokratické politické systémy v postkomunistickém areálu* (kód GA 407/04/0331).

Abstract: *Yeltsin´s Russia. The Case Study of Ambiguous Regime*

The article aims at characterization of the political regime of post-soviet Russia in the 90´s from transitological perspective. The authors analyse the Russian political regime during Yeltsin´s rule with regard to several criteria: the character of „ancien regime"; the mode of transition; the position of the new regime on the axes of monism - limited pluralism and mobilisation – depolitization, according to the classical typology of J. J. Linz; the type of political leadership; the influence of international context on the transitional process. The principal aim is to help answer the question what type of political regime Yeltsin´s Russia represents. Besides the typology of J. J. Linz, the article uses methodologically various concepts of hybrid regimes.

Keywords: *Russian Federation, political regime of Yeltsin´s Russia, totalitarian regime, non-democratic regimes, authoritarian regime, hybrid regimes, transition, transformation, regime identity, limited pluralism, mobilization, depolitization, typology of leadership, charismatic leadership, ideological conceptions of Russian foreign policy*

1. Úvod

Jedna z klasických pouček komparativní politologie zní, že jí zkoumané a vzájemně porovnávané jevy by měly (ba musí) splňovat sumu jistých znaků, bez nichž prováděná komparace ztrácí smysl, respektive neprodukuje náležitě zobecnitelné závěry. Mezi tyto znaky přitom patří i *rozsah*, tedy alespoň přibližná (*řádová*) kvantitativní blízkost analyzovaných jevů. Co si ovšem, maje přitom tento metodologický postřeh na paměti, počít s analýzou jakékoli politické entity nějakým způsobem spjaté s ruskou politikou (ruským politickým systémem)? Co si počít, pokud se nechceme vzdát ambice jejího porovnání s jinými entitami, nutně reprezentujícími řádově skromnější parametry?

I s vědomím této meze srovnávací politologie je cílem tohoto textu jako klasické *případové studie*, představující vlastně též komparativní metodu *sui generis*, analýza podstaty postsovětského ruského politického systému 90. let XX. století, konkrétně tedy tzv. režimu Borise Nikolajeviče Jelcina (Ševcova 1999). Tato neskromná autorská ambice v sobě přitom skrývá několik menších zadání: (1.) naznačit souvislosti mezi typem ruské tranzice a vývojem ruské politiky v průběhu

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

poslední dekády minulého století, (2.) pokusit se s pomocí klasické teorie nedemokratických režimů J. J. Linze, tedy na základě aplikace os míry pluralismu, modelu mobilizace či depolitizace a typologie vůdcovství,[1] o odhalení podstatných charakteristických znaků politického modelu, pod kterým je podepsán B. Jelcin, a s ohledem na dosavadní četná zařazení tohoto systému v typologiích nedemokratických či hybridních režimů (3.) podrobit kritickému posouzení reálné metodologické a klasifikační možnosti stávajících schémat nedemokratických režimů používaných komparativní politologií.

Zmiňovaná suma již existujících pokusů o zařazení tohoto modelu je přitom skutečně mimořádná; logicky se v ní odráží důležitost, která je ruským studiím připisována. Ať již se jedná o pojmy spojené se snahou o obecné, komplexní zachycení trendů spojených s třetí vlnou demokratizace: viz rozmanitě nekonsolidované či neúplné demokracie se „skeptickými přívlastky" (koncepty *neliberální demokracie* F. Zakarii, *pseudodemokracie* či *delegativní demokracie* L. Diamonda, *elektorátní demokracie* G. O´Donnella apod.), patřící do kategorie tzv. *hybridních režimů*. Po pravdě řečeno nad touto pestrou množinou adjektiv „nových" demokracií (D. Collier – S. Levitsky) přitom nadále činí „upřímný" klasický koncept *režimů nejistých* (G. O´Donnell – P. Schmitter). Nebo máme co do činění s pojmy vztaženými čistě k ruským postsovětským reáliím: za jiné opět *elektorátní demokracie* (M. Mc Faul), *volební monarchie* (L. Ševcova – I. Kljamkin) či *volební samoděržaví* (I. Kljamkin).

Naprostá většina z uvedených autorů přitom hledala a hledá nové zařazení a nové definice a vychází z předpokladu proměny identity těchto režimů v porovnání s klasickými nedemo-kratickými modely 60. či 70. let. Tuto hypotézu se pokusí tento text posoudit prizmatem reálií režimu, který panoval v Rusku od konce 80. do konce 90. let 20. století. Režimu, jehož ztělesněním se stal první ruský prezident B. Jelcin. Reálie ruské politiky v éře jeho nástupce, Vladimira V. Putina, budou v textu zmiňovány jen v nutných souvislostech.

2. Identita odstraňovaného režimu

Klasická tranzitologická poučka zní, že průběh přechodu a model nově etablovaného režimu je do značné míry dán charakterem režimu odstraňovaného (Gill 2000: 208-211). Tento text se však ze systémového popisu a analýzy sovětského modelu komunismu, respektive jeho specifické ruské varianty, vyprostí jeho všeříkajícím označením jako nejklasičtějšího příkladu totalitního (ve smyslu nejvíce k ideální totalitě se blížícího) režimu. Jinými slovy, tento politický

[1] V tomto textu nebude zpracována osa ideologie vs. mentalita, vyjadřující model legitimizace příslušného režimu, a to s odkazem na k publikování připravený text jednoho z autorů (Holzer, J.: *Mentalita a ideologie v postsovětském areálu*).

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

systém reálně naplňoval model totalitního státu popsaného H. Arendtovou (Arendtová 1996: 622-623) či R. Aronem (Aron 1993: 158), v němž veškerou moc drží v rukou všeobjímající státostrana prorůstající nejen do všech složek státní moci, ale i do všech sfér společenského, ekonomického, politického i soukromého života země a jejích obyvatel.

To ovšem nemůže a nemá znamenat, že by sovětský režim neprocházel během své více než sedmdesátileté existence řadou proměn. Zajímat by nás měla především perioda po nástupu M. S. Gorbačova na post generálního tajemníka CK KPSS v březnu 1985. Toto přibližně čtyřleté období tzv. perestrojky[2] představuje dle řady autorů klíč k pochopení vývoje Ruska v postsovětské éře (Marciniak 2001: 41 ad.). Stojí přitom za zmínku, že avizovaným cílem perestrojkových reforem byla opětovná revitalizace údajných prapůvodních ideových pramenů bolševismu. Ve skutečnosti však perestrojka nastartovala překvapivě rychlý proces rozkladu sovětské moci. Dle některých interpretací se přitom jednalo o reformátory nezamýšlený důsledek, dle jiných se tak stalo dle předem připraveného a promyšleného plánu části komunistických elit, které v perestrojce našly metodu přechodu k otevřenějšímu modelu, v němž by přitom neztratily své výlučné pozice, respektive v němž by mohly konečně nepokrytě zúročit svá dosavadní tajená privilegia.

Z hlediska vnímání této periody ruskou veřejností mělo největší význam, vedle přiznání hlubokých strukturálních ekonomických obtíží a dramatického obratu v zahraničně-politické linii, především zpochybnění dosavadní „interpretace dějin", od níž komunistická moc odvozovala svou legitimitu. Z hlediska teorie nedemokratických systémů je pak s odkazem na uvedené rysy možno perestrojku označit za posttotalitní model, konkrétně se pak nacházející na přechodu mezi jeho „zamrzlou" a „dospělou" fází (Linz – Stepan 1996: 42–51).

Perestrojková perioda byla nicméně příliš krátká na to, aby se jejím efektem stala skutečně liberalizační situace, ona primární „dekompresní" tranzitní fáze, pro niž jsou modelově typické procesy rozpadu starých elit a vzniku jednak pragmaticky orientovaného reformního křídla v rámci dosud vládnoucích struktur, jednak opozičních, demokraticky orientovaných struktur, ochotných vstoupit s těmito pragmatiky do dialogu (Gill 2000: 216). Perestrojka na jedné straně sice přispěla k rozložení totalitarismu, na straně druhé ovšem nevedla ke vzniku komplexně pojaté demokratické doktríny, nýbrž „pouze" vyvolala jistá, často ne zcela reálná reformní očekávání.

[2] Perestrojka primárně znamenala přestavbu sovětské ekonomiky ve smyslu přechodu od centrálně plánované k „tržní socialistické". Podstatou glasnosti měly být informační otevřenost vůči veřejnosti (včetně zahraničí) a umožnění svobodné celospolečenské politické diskuse včetně struktur KPSS.

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

3. Model tranzice

V předchozí kapitole zmíněná absence seriózní liberální fáze a nepřítomnost dvou typů (anti)systémových struktur-účastníků ruské tranzice problematizuje aplikaci některého z klasických přechodových schémat, konkrétně dohody starých a nových elit. Dle některých autorů (Ševcova 1999: 477 ad.) se vlastně jedná o základní zvláštnost ruské tranzice. Navíc se tranzitivní proces odehrával na pozadí rozkladu Sovětského svazu a celého bloku. Proto se někteří autoři kloní k interpretaci ruské tranzice jako specifického jevu, vymykajícího se srovnání s jinými modely a předpokládajícího autonomní přístup.

Nezbývá proto, než se soustředit na samotnou změnu, tedy na rozpad SSSR na přelomu 80. a 90. let a na faktory s bezprostředním vlivem na ruský přechod. Mezi nimi je nutno na prvním místě uvést tradiční ruské pojetí moci a státu, charakteristické důrazem na podřízenost a subordinaci vůči (ne)odpovědnému vůdci-arbitrovi a nepředpokládající aktivní účast svéprávných sebevědomých občanů. V tomto smyslu by bylo možno celou ruskou tranzici definovat jako „čekání na moment, kdy dojde k překonání dosavadní personifikace institucionalizací" (Holzer 2001: 23), ale to by se jednalo o příliš optimistický přístup, přičítající výsledku ruského přechodu, tedy ruské politice 90. let, příliš „vznešené" kvality.

Prakticky byla ruská tranzice zahájena dohodou nevelké skupiny sovětských pragmatiků (Jelcin), schopných respektovat globální realitu a představit si budoucnost Ruska bez komunismu, s částmi regionálních a místních byrokratických elit. Této dohodě částečně asistovali víceméně solitérní reprezentanti soudobé demokratické opozice (např. Sacharov). S ohledem na mocenské kapacity těchto aktérů, které byly při uzavírání dané dohody použity, se přitom nabízí jako výstižný klasický tranzitologický postřeh, že „demokracie nepotřebuje demokraty" (Rustow 1970). Daná změna navíc nebyla doprovázena dohodou o „pravidlech hry" a představovala neoficiální „dočasnou alianci okamžitých zájmů" (Sakwa 1999), týkající se výhradně některých soudobých prakticko-politických otázek (rozpad SSSR a nástupnická role Ruska plus ekonomické reformy). Zahrnuta do ní naopak nebyla reflexe minulosti, takže nedošlo na širší systémový proreformní konsensus.[3]

Právě absence dohody stran směru dalšího vývoje Ruska způsobila situaci, v níž se lpění na demokratickém modelu mohlo jevit jako svým způsobem pro nové vládnoucí elity příliš

[3] Zajímavý je v této souvislosti fakt, že Rusko nebylo na začátku 90. let vystaveno takové vlně nacionální mobilizace jako ostatní postsovětské země.

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

nákladná slabost. Odtud pak plyne ona „problematická tradice" ruské politiky, která i v současnosti aplikuje spíše rezervovaný přístup k pojmu demokracie (Ševcova 1999: 482).

Tato absence trvalé společenské podpory transformaci následně způsobila, že ruské reformy, v podstatě veřejností ztotožněné s Gajdarovou koncepcí tržní ekonomiky, získaly především administrativní ráz. Jeví se pak logické, že se jejich základem nestal volbami legitimizovaný výkon moci, nýbrž že byl reformní proces ztotožněn s privilegovanou rolí byrokracie, hlásící se čím dál tím otevřeněji k hodnotám a metodám sovětské éry. V tomto prostředí se pak logicky nevytvořilo klima pro vznik etablované a stabilní střední třídy či nedeformované komunikace mezi politickými a intelektuálními elitami.

Tyto postřehy stran ruské tranzice lze aplikovat na tranzitologickou debatu o míře závislosti demokracie na ekonomickém rozvoji a prosperitě. „Příběh" ruských ekonomických reforem totiž dokumentuje slabost ruských politických institucí. V takové atmosféře tendují politické elity k autokratickým postupům, navíc s podporou vrstvy technokratů, kteří v této metodice vidí kýžený model k dokončení modernizace. Na druhé straně žádoucí vznik tzv. „občanské společnosti" se ve světle vývoje některých areálů (viz např. konfuciánská báze liberální demokracie v jihovýchodní Asii), čerpajících svou legitimitu primárně z ekonomické efektivity, nejeví jako nevyhnutelná systémová podmínka demokratizačního procesu (Ševcova 1999: 498).

Byla tedy ruská tranzice unikátní, či ne? Na jedné straně se zdá, že obecně reprezentuje standardní model překonávání levicového totalitarismu tak, jak jej známe z vývoje v postkomunistické střední a východní Evropě. Tedy model revoluce shora, realizovaný koalicí pragmatiků a technokratů, víceméně klíčová role starých elit, nebezpečí vlivu rozmanitě formovaných oligarchií atd.

Naopak zvláštnost ruských reforem, zdá se, spočívá především ve skutečnosti, že transformační procesy a jevy jsou realizovány v sociálním prostředí, kterému chybí nejen zkušenost s demokracií, ale i její – byť solitérní – zastánci (viz minimální úloha demokratické opozice v sovětských podmínkách). Toto prostředí pak logicky v konfrontaci s novými otázkami a problémy, jež sovětský sociální typus tzv. neznal, neboť je buď ignoroval, nebo potlačoval, upřednostnilo spíše důvěrně známá a vyzkoušená zvyková schémata. Určení směru budoucího vývoje Ruska tudíž spočívá ve vyřešení dilematu, zda se ruské elity rozhodnou pokusit se adaptovat ruskou společnost na novou situaci, jakkoli charakteristickou řadou tenzí, nebo se poddají „pohodlí" autokratických metod. Tomuto tématu je koneckonců věnován tento text.

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

4. Limitovaný pluralismus – monismus

Možnost deskripce politického režimu, který představoval v 90. letech postupně se vyvíjející výsledek transformace komunistického (post)totalitního režimu, z hlediska osy *pluralismus – limitovaný pluralismus – monismus* má v ruském případě své zvláštnosti. Linz sám považuje limitovaný pluralismus za nejvýraznější rys autoritativních režimů. Je-li základní podmínkou existence a fungování demokracie neomezený pluralismus, neomezený nejen z formálního, ale i funkčního, praktického hlediska, pak pro autoritativní režim je naopak charakteristický nějaký způsob omezení pluralismu, a to především ve sféře *political society*, tvořené dle Linze prostorem volné soutěže politických stran a hnutí o moc, zatímco v nepolitických sférách tzv. „občanské společnosti" je možný vyšší stupeň plurality. Výskyt na ose stupně pluralismu tak může do značné míry určit i povahu výsledku transformace ruského komunistického režimu, kterým je režim sice netotalitní, přesto však nesoucí nedemokratické rysy.

Posuzujeme-li pluralitu politického života, je třeba si vždy všímat jak formálně-institucionálních charakteristik, tak reálných projevů. Jedním z důležitých rysů režimů, jež se etablovaly v rámci postkomunistického prostoru, je kontrast mezi formálním naplněním základních charakteristik demokracie, včetně politického a (v menší míře) společenského pluralismu, a jejich reálnou podobou a projevy. Této skutečnosti si všímá řada autorů, kteří za své východisko volí snahu popsat tyto režimy pomocí nových konceptů, které by vystihly to, že zde dochází pouze k formálnímu, nikoli reálnému naplňování atributů demokracie.

Otázka pluralismu a existujících podob jeho limitace je nicméně v ruském případě komplikována i dalšími faktory. Byť se odpověď na otázku po tom, kde se nachází těžiště politické moci, zdá v tomto případě evidentní. V první řadě je třeba brát v úvahu skutečnost, že posuzujeme režim v procesu tranzice. Dále platí to, že hodnotíme-li stupeň a kvalitu pluralismu na různých úrovních politického života, je třeba posuzovat nejen podmínky, za nichž probíhá praktický boj o politickou moc; tedy nejvýrazněji ve vztahu k jevu voleb, u nějž se v průběhu tranzice komunistických režimů formálně-institucionální pluralizace projevuje nejdříve. Je třeba hodnotit také parametry dělby moci mezi jejími tradičními složkami (exekutiva vs. legislativa vs. judikativa) a pozici některých specifických skupin s podílem na moci či s takovouto aspirací (armáda, silové složky). V neposlední řadě pak je třeba věnovat se roli a významu organizovaných zájmů či specifických nevládních složek, které problém politického pluralismu spojují s otázkou pluralismu v širších sociálních dimenzích.

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

Při charakterizaci režimu ze zmíněných hledisek je třeba brát v úvahu i historicko-politickou tradici, která do značné míry předurčila etablaci některých rysů Jelcinova režimu. Z hlediska formálně-institucionálních parametrů dělby moci došlo v ruském případě k transformaci systému vlády sovětů, který představuje pravý opak demokratických politických systémů, v systém, který bývá z hlediska postavení hlavy státu popisován coby stojící na pomezí mezi semiprezidentským a prezidentským. Jeho historickým předchůdcem je tedy z hlediska tranzice systém založený na koncentraci základních složek moci, exekutivy, legislativy a moci kontrolní v rukou sjezdu sovětů a jeho Ústředního výkonného výboru (Klokočka 1996: 151). To je jedna ze skutečností, která do značné míry predestinuje etablaci limitovaného pluralismu, spojeného s přítomností silné osobnosti obdařené značnými pravomocemi, které jí v praxi umožňovaly učinit ze sebe nejen systémový středobod, ale také činitele, který do značné míry vytváří pravidla hry a jejich limity.[4]

Pro limitovaný pluralismus je dále charakteristická tolerance či dokonce podpora řady organizací, které mohou mít politický přesah, ze strany režimu s podmínkou, že tyto struktury nesmí zpochybňovat podstatu režimu a musí k němu být loajální. V praxi se jedná o snahu režimu o pacifikaci opozice, případně její likvidaci, pokud pacifikaci odmítá. Symbolická iniciace této ruské politické praxe je spojena se sekundárním postavením parlamentu vůči „vítěznému" prezidentovi, kodifikovaném silovým řešením krize na podzim 1993 (rozehnání parlamentu, faktické oktrojování říjnové ústavy 1993, limity účasti v následných parlamentních volbách). Toto konstatování je však třeba doprovodit poznámkou, že ani parlament stojící proti prezidentovi nebyl „záštitou" a proponentem vývoje směrem k zastupitelské demokracii.[5] To nasvědčuje oprávněnosti postřehu, že vzhledem k ruské historické tradici byly „ve hře" pouze dvě varianty limitovaného pluralismu.

Pluralismus v autoritativních režimech se dle Linze vyčerpává v sociální a ekonomické sféře. Z hlediska pozice organizovaných zájmů přitom skýtá Rusko 90. let zajímavý obraz

[4] Podle Kitschelta (1999: 19–92) je taková volba charakteristická pro posttotalitní systémy odvozené od transformace patrimoniálního typu předchozího komunistického režimu. Pro něj je mj. typická slabá a roztříštěná opozice. Silná osobnost má zaštítit nejisté přechodové období v prostředí, které má téměř nulové zkušenosti s demokratickou formou vlády či tvorbou struktur občanské společnosti, tak jak je chápeme ve spojitosti se systémy moderní demokracie.

[5] Naopak v návrhu, který vypracovávala ústavodárná komise Sjezdu lidových zástupců, byla patrná snaha o návrat k mocensky koncentrovanému režimu vlády sovětů. Jednalo by se tedy o model ještě více tendující k monismu, navíc s výraznějším sklonem k tomu, aby se stal pouhou fasádou pro nelimitovanou moc vůdce, pouze v režii jiných aktérů.

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

limitovaného pluralismu, protože lze identifikovat ústupky jelcinovského centra, které dávaly organizovaným zájmům určitou sumu politicko-mocenské autonomie. Období skutečného „boje", v němž politické centrum neváhalo používat sílu vůči odbojným skupinám a jednotlivcům, mělo přijít až v éře V. V. Putina.

Za typický můžeme označit proces pluralizace ekonomické sféry. Ani ten totiž neprobíhal zcela bez vnější kontroly. Na jedné straně byl vědomě řízen (viz např. privatizace v počátečním období), na druhé straně byl již do značné míry předurčen dědictvím sovětského systému centralizovaného plánovaného hospodářství. Již v brežněvovské éře a následně během perestrojky se na bázi stranických struktur vytvořil jakýsi „klanový systém", který po rozpadu sovětského systému rychle využil situace a znalosti prostředí. Únik do ekonomiky se stal vítanou příležitostí, jak neztratit moc a přitom skrýt svoji politickou minulost. Marciniakova brilantní deskripce (Marciniak 2001: 205–300) přechodu starých elit do nových podmínek s rozpadem SSSR a etablací nového režimu tak není daleka Linzově pojetí vzniku autoritativního režimu metodou postupné mocenské dominace byrokraticko-militaristicko-technokratických elit předchozí éry.

Loajalita těchto skupin nemusela být věčná (viz spory prezidenta s oligarchy), to však již byla otázka specifických parametrů boje centra s částečně kontrolovanou, částečně odbojnou opozicí v různých sférách vně i uvnitř hranic politického subsystému.[6]

Hovoříme-li o stupni fungování či omezení pluralismu v daném režimu, nelze pominout ani úlohu politických stran; v tomto textu však bude úloze ruského stranického systému věnován pouze malý prostor ve smyslu zhodnocení jeho role *en bloc* v rámci celého politického systému. Nicméně bylo by přehnané označovat úlohu stranického systému RF v 90. letech jako okrajovou. Lze prostě konstatovat, že se specifická forma limitovaného pluralismu v ruském prostředí vyznačuje mj. tím, že systém politických stran reálně neplnil úlohu hlavního agregátora a artikulátora zájmů, jako je tomu v demokratických režimech. Došlo sice ke krystalizaci tří (resp. až čtyř, pokud připočteme nacionalistický tábor) pólů (KPRF, tzv. liberální tábor reprezentovaný Jablokem a později SPS, a „proprezidentská" strana, reprezentující síť klientelistických vazeb okolo osobnosti zastávající nebo aspirující na nejvyšší exekutivní funkci). Že však nešlo o hlavní aktéry v boji o politickou moc, ale spíše o „kolorit" tohoto boje, lze doložit na několika skutečnostech:

[6] Viz průmyslově-armádní komplex, který získal prostřednictvím premiéra Černomyrdina a jeho vlády významný vliv i v politice. Důvodem byla závislost prezidenta Jelcina na této mocenské skupině.

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

a) z hlediska podoby, do níž vykrystalizoval ruský stranický systém, resp. jeho hegemon, totiž proprezidentská strana silné osobnosti s volnou strukturou; nikoli tedy politická strana *de facto*, ale spíše volné hnutí s aspirací co největšího dosahu teritoriálního i z hlediska různých sociálních sfér vlivu a s primárním posláním prosazovat leadera;[7]

b) z hlediska formálně-právního: převaze personálního nad stranickým prvkem v podmínkách ruské politiky (ve smyslu procesuální dimenze *politics*) nahrává volební systém do dolní komory parlamentu, Státní dumy, kde je polovina ze 450 poslanců volena poměrným a polovina většinovým jednokolovým systémem;

c) z hlediska funkčního, tedy úlohy, jakou plnil v praxi volební akt a samotný stranický systém: v ruských reáliích parlamentní volby většinou nepředstavovaly akt, jehož výsledek vedl k určení (či výrazně přispíval k určení) složení exekutivy, která vykonává praktickou politiku (ve smyslu *policy*). Způsob, jakým je konstitučně upraven i reálně vykonáván výběr premiéra a sestavování vlády, většinou neodráží politickou skladbu parlamentu, ale spíše vůli prezidenta, resp. je výsledkem kompromisu mezi vůlí prezidenta a tlakem, který na něj vyvíjejí opoziční skupiny.[8] Silnou roli artikulátora zájmů s vlivem na utváření praktické politiky navíc hrály i jiné skupiny z řad organizovaných zájmů: ekonomicko-průmyslová lobby, osoby se specifickými vazbami na prezidenta (tzv. „rodina"), silové složky, nemluvě o nátlakových skupinách reprezentujících komunikační kanály, jež propojují svět politiky a ekonomické moci s organizovaným zločinem. To je silný rys limitovaného pluralismu v prostředí reálné politiky postsovětského Ruska.

Vzhledem k federální struktuře státu je třeba při hledání pozice ruského režimu 90. let na ose pluralismu přihlížet také k horizontální mocenské dimenzi, z hlediska specifického vztahu centrum vs. periferie. Devadesátá léta v ruském prostředí z tohoto hlediska charakterizuje tzv. asymetrický federalismus. Vztahy regionů k centru, zejména v ekonomicko-politické dimenzi, nebyly upraveny na bázi všeobecných a rovných pravidel, ale na základě speciálních smluv, které připouštěly různou míru autonomie (např. v otázce vnějších vztahů, ale též pokud jde o problém kreace vrcholných úřadů v regionech, tedy jak velký bude vliv centra na výběr šéfů regionálních

[7] V průběhu 90. let tuto úlohu plnily postupně „projelcinovská" uskupení Volba Ruska a Náš dům Rusko (NDR), po nástupu V. Putina pak blok Jednota.

[8] Konflikt prezident vs. parlament z hlediska otázky výběru premiéra v ruských reáliích 90. let odráží průběh vyvažování mezi centrem politické moci (prezident a jeho okolí) a opozicí věrněji než akt parlamentních voleb.

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

exekutiv).[9] Asymetrické vztahy centra a regionů vyplývaly nejen z „vydíracího" potenciálu, který byly některé regiony schopny uplatnit vůči centru (např. ekonomicky silný Tatarstán), ale též z vybudovaných vazeb (často personálních až klientelistických) s centrem. Tyto vazby určovaly míru privilegovanosti, ale též loajality vztahu daného regionu (potažmo regionálních elit) vůči (prezidentskému) centru.[10] Ostatně, sám Jelcin byl původem regionální (sverdlovský) politik. Specifické vazby centrum vs. regiony proto měly zčásti svůj původ v minulosti, zčásti byly vytvořeny v průběhu 90. let, kdy Jelcin v dobách upadající popularity hledal u regionů podporu. K tomu přispívala i struktura ruského parlamentu, jehož druhou komoru, Radu federace, tvořili (před Putinovou územně správní reformou a změnou ústavy) nejvyšší zástupci legislativy a exekutivy 89 ruských regionů. Jedná se tedy o asymetrický (ve smyslu vztahu mocenské i teritoriální centrum vs. periferie), na ne zcela přesně definovaných základech založený přístup různých skupin ke zdrojům moci, který lze též považovat za jeden ze specifických znaků limitovaného pluralismu v ruském prostředí.

Specifickou kapitolu tvoří i projevy limitovaného pluralismu v oblasti mediální sféry; to se ovšem již týká analýzy pozice režimu na ose mobilizace.

5. Mobilizace – depolitizace

Samotný fenomén *politické mobilizace* tak, jak jej pojímá Linz, opět nelze vztahovat pouze na politickou participaci a její demonstraci, např. ve volbách, přestože chování potenciálních voličů tvoří důležitý indikátor. Problém, kam zařadit Jelcinův režim na ose *mobilizace – depolitizace*, se prolíná se specifickou podobou limitovaného pluralismu v ruském prostředí i s charakteristikami vůdcovství v tomto režimu.

[9] Viz specifické podmínky, za nichž ruský asymetrický federalismus vznikal. Regiony a jejich elity, často tvořené členy bývalé nomenklatury, představovaly v procesu přesunů mocenské rovnováhy v době vzniku nového ruského státu nezanedbatelného činitele. Význam regionů, jejichž postavení vůči centru bylo asymetrické i v sovětské éře, si uvědomovalo i Gorbačovovo vedení, když v zájmu zachování celistvosti Svazu navrhovalo povýšení statusu ruských regionů na jednotnou úroveň, blízkou statutu sovětských republik. Jelcin pak v době boje o podporu regionů použil formulaci, že si regiony mají vzít „tolik autonomie, kolik chtějí". Což *de facto* znamenalo zachování asymetrického vztahu v závislosti na ekonomické síle a soběstačnosti daného regionu. Některé z nich (viz případ Tatarstánu či specifický čečenský „příběh") reagovaly separatismem.

[10] O významu asymetrického vztahu centrum vs. periferie z hlediska přístupu k mocenským zdrojům v centru svědčí i to, že o podobnou taktiku zisku vlivu v centru prostřednictvím regionů usilovaly i opoziční síly, viz Lužkovova a Primakovova Vlast – Celé Rusko, budovaná na stejném strukturálním principu jako „proprezidentská" strana.

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

Linz hodnotí autoritativní režimy coby režimy vyznačující se absencí extenzivní či intenzivní politické mobilizace. Ta nastupuje pouze v některých etapách vývoje. V ruských reáliích je možné spatřovat etapy mobilizace v počátcích, kdy se systém teprve etabloval a kdy o vlastní existenci a mocenskou pozici bojovala budoucí elita. Zvýšená mobilizace ve smyslu snahy o zisk podpory mas byla patrná především v letech 1990–1991, tedy v éře boje nových ruských elit s elitami sovětskými. Jelcin ze sebe během srpna 1991 učinil symbol boje proti pučistům, ovšem tuto revoluční legitimitu zároveň využil i proti M. S. Gorbačovovi, který byl přitom zpočátku hlavní postavou událostí (v roli oběti). V konkurenčním souboji s Gorbačovem následně Jelcin zvítězil, mj. díky silnější legitimitě svého přímého mandátu.

Za druhou vlnu mobilizace, s jinými kulisami a poněkud jinými charakteristikami, lze považovat období let 1992–1993. Mocenským kontextem je tu souboj prezidenta s legislativou o pozici mocenského ohniska. O kontrastu obou „mobilizací" ovšem dostatečně vypovídá ironická Marciniakova poznámka, že zatímco symbolem podzimu 1991 byl Jelcin na tanku před parlamentem, řečnící a obklopený davy naslouchajících, symbolem podzimu 1993 se staly Jelcinovy tanky střílející na parlament a lidé nervózně vyčkávající doma, jak to dopadne (Marciniak 2001: 508–528).

Pro souboj legislativy s exekutivou byla typická snaha prezidenta o legitimizaci důležitých otázek prostřednictvím referenda. Pomocí lidového hlasování si prezident nechal schválit mimořádné dekretální pravomoci v souvislosti s ekonomickou reformou, což otvíralo cestu rozhodování dekretální formou i v jiných oblastech až ke konečnému zakotvení širokých dekretálních pravomocí v ústavě 1993. Mobilizační taktiku a populismus nicméně zvolil v letech 1992-1993 také parlament.

V kontextu vývoje nového ruského politického systému je ovšem především zajímavý postupný přechod od mobilizačních praktik k trendu depolitizace společnosti. Toto propojení lze přitom nalézt (a je třeba jej zkoumat) jak v kontextu utváření formálně-politické, tak prakticko-politické i politicko-ekonomické báze nového systému.

V ekonomicko-politické rovině ilustruje postupný přechod ke snahám o deaktivaci a zajištění aklamativního, neaktivního postoje veřejnosti vůči nově vytvořeným strukturám a parametrům politické i nepolitické moci např. způsob, jakým proběhla volba i aplikace modelu hospodářské transformace. Marciniak (2001: 82) píše, že volba mezi ekonomickou autarkií a liberalismem měla být výsledkem společenského konsensu. Naproti tomu ruský model transformace majetkových vztahů i ekonomické struktury země v letech 1991-1992 byl *de facto*

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

nařízen a prováděn v režii bývalých kádrů za masivního vlivu lobby ropného a plynárenského průmyslu, která neměla zájem na celkové hospodářské restrukturalizaci.

Způsob, jakým probíhala transformace majetkových vztahů v postsovětském Rusku, tak měl z hlediska depolitizace několik významů: (a) do značné míry stvořil mocenské ukotvení společenských skupin, které později ovlivňovaly zákonodárný proces a průběh praktické politiky daleko více než tradiční demokratické mechanismy (viz vliv lobby na praktickou politiku přesahující význam voleb a odsunující na vedlejší kolej mechanismy demokratické kontroly, či tzv. „oligarchové" včetně vlastníků klíčových médií schopných formovat a ovlivňovat mínění veřejnosti v mobilizačně klíčových okamžicích voleb); (b) z formálně-právního hlediska byl zaštiťován prezidentskými dekrety a nepředstavoval tedy výsledek zákonodárné činnosti parlamentu, ale vůli vládnoucích elit.[11]

To vše mělo vliv na deaktivaci veřejnosti. Ta sice má prostor dávat najevo svůj protest (viz snaha KPRF a spřízněných sil krajní levice mobilizovat veřejnost k vyjádření protestu se socioekonomickou situací, minimálně prostřednictvím odevzdání volebního hlasu KPRF či Zjuganovovi v prezidentské volbě), ovšem povětšinou preferuje pasivní akceptaci jak způsobu, jakým byly v mocenské rovině (i na ekonomické úrovni) „rozdány karty", tak způsobu chování uvnitř tohoto kontextu (korupce). Toto smíření se je tedy vázáno na existenci pevných (byť neférových či nedemokratických) pravidel, s přítomností „nadstranické" všekontrolující autority.

Přechod od mobilizace k depolitizaci lze sledovat také v chování prezidenta vůči opozici, tak jak bylo medializováno a představováno veřejnosti. V březnu 1993 prezident v reakci na požadavky parlamentu oznámil v televizním vystoupení zavedení zvláštního režimu vládnutí s mimořádnými pravomocemi pro hlavu státu. Podstatou tohoto kroku bylo prezentovat

[11] K oddělení ekonomické a politické moci v postsovětském Rusku nedošlo ani v rámci druhé etapy transformace majetkových vztahů let 1992–1994, tedy během privatizace provázené ekonomickou reformou a liberalizací cen (Marciniak 2001: 75). Zachován zůstal systém tržních vazeb, které byly výsledkem první etapy privatizace, etapy spontánní, v níž dominovala nomenklatura, dělící majetek dle hierarchie politických privilegií. V této situaci se stal nepohodlným premiér Gajdar se svojí tezí o nutnosti vytvoření čistě tržního mechanismu redistribuce vlastnických práv. Jeho představa o budoucnosti ekonomické transformace v Rusku tak byla tím skutečným poraženým v konfliktu prezidenta s legislativou. Byla poražena již etablovanou nomenklaturní byrokracií, která později přijala podobu „oligarchického" korporativismu, za niž bojovaly nejen parlament, ale i značná část elit obklopujících prezidenta (ostatně Jelcin sám se přidal k veřejné kritice Gajdarovy politiky). Prezident tak musel do budoucna počítat s tím, že si hledáním politické podpory u ekonomických zainstitucionálních struktur vytvořil meze pro svou praktickou politickou linii.

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

veřejnosti svoji osobu jako záštitu klidu a pořádku, schopnou překonat krizi a vyřešit mimořádnou situaci. Naopak parlament byl představen jako ohnisko odboje a destabilizace.

Podobně lze interpretovat referendum z dubna 1993, kdy se Jelcin ve sporu s parlamentem obrátil na voliče s otázkou na podporu své osoby a pokračování ekonomických reforem, které se svojí osobou jako jejich garantem de facto ztotožnil (Czajowski 2001: 87), či lidová hlasování o vypsání předčasných parlamentních voleb a o ústavě posilující pozici hlavy státu v prosinci 1993. Prezident dával tímto způsobem najevo, že je schopen (a připraven) řešit danou situaci sám, bez ohledu na právní normy, přičemž o rozhodnutích klíčového významu pro fungování státu se již nepřipouští diskuse a jsou předkládána k referendu, čímž získává nejvyšší legitimizační sílu nejen rozhodnutí jako takové, ale i způsob jeho vzniku. Veřejnost je mobilizována pouze k aklamaci, aktivní vytváření politiky je záležitostí probíhající v rámci souboje elit, do nějž nelze zasáhnout. Výsledkem je depolitizovaná společnost, kterou mocenské centrum přiměje s postupnou depolitizací souhlasit. Podobnou charakteristiku zmiňují L. Diamond a G. O´Donnell coby znak pseudodemokracie či delegativní demokracie (srov. Diamond 1997; Diamond 2002: 21–35; O´Donnell 1994: 55–69).

Události roku 1993 měly přitom v kontextu mobilizace/depolitizace ruské společensko-politické sféry značný význam. Odkryly totiž ochotu a připravenost klíčových aktérů ruské politiky použít v boji o moc coby metodu na jedné straně aktivizaci veřejnosti a na druhé straně jednostrannou silovou akci.[12]

Po roce 1993 a dosažení účelu, totiž silného vůdcovství v ruském politickém systému, je již snaha o depolitizaci veřejnosti explicitnější. Za těchto okolností má leader v autoritativním

[12] Po potlačení puče Jelcin konsolidoval situaci vyhlášením předčasných parlamentních voleb na prosinec 1993 a za neexistence parlamentu dekretem odstranil poslední překážky průběhu pozemkové reformy dle svých představ (tzv. nižněnovgorodský model; srov. Barnes 2001: 51). Od tohoto okamžiku se snažil vměstnat budoucí souboj s opozicí do předvídatelných mantinelů. Tak lze interpretovat vyvažování sil mezi prezidentem a opoziční Dumou po volbách 1993, resp. 1995, v nichž zvítězily opoziční subjekty: roku 1993 s 22,9% hlasů Liberálně demokratická strana Ruska (LDPR), roku 1995 s 22,3% hlasů KPRF. Komunisté, tedy KPRF plus síť satelitních sil, se pokoušeli od r. 1993 vystupovat jako mobilizační síla protestního elektorátu. Czajowski si všímá relativního neúspěchu této taktiky: viz zejména krach snah získat občany pro účast v nátlakových akcích, a to dokonce i po krizi r. 1998. Komunisté se postupně (od dob podepsání „úmluvy o společenské shodě" v dubnu 1994, od amnestování účastníků puče r. 1991 i událostí r. 1993 a od jejich legalizovaného návratu na stranickou scénu) měnili ze strany diktatury proletariátu ve stranu agrární nomenklatury, se silnou podporou mezi státními úředníky. Oslovili tedy sociální skupiny s převážně depolitizovaným přístupem k sociopolitické realitě, stoupence zachování statutu quo či návratu ke starým časům, sídlící mimo geografické centrum moci. Z hlediska osy mobilizace vs. depolitizace je důležité, že ani největší opoziční síle se nepodařilo dosáhnout výraznější mobilizace apatické veřejnosti, s výjimkou vyjádření hlasu ve volbách.

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

režimu vždy zájem spíše na politické apatii veřejnosti. Ostatně coby nástroj umocňující vítězství právního nihilismu a potažmo apatie veřejnosti bývá kritizována již ústava z října 1993 (Czajowski 2001: 99), v mnoha případech umožňující či přímo „vyzývající" některé mocenské kruhy (především výkonnou moc a správu) k jejímu obcházení.[13]

Nespokojenost, plynoucí z deziluze z ekonomického vývoje, stoupající míry kriminality, klientelismu a korupce na různých úrovních sociopolitického života i zklamání z ochabování Jelcinova vůdcovství ve druhé polovině 90. let, se následně projevovala nikoli stoupající mobilizací ve společnosti, ale voláním po vládě „pevné ruky", obnovení pořádku a zlepšení ekonomicko-sociální situace i za cenu omezení svobod. K této atmosféře přispívala i kritická vyjádření elit vůči praktickému průběhu demokratizace, zvláště pocházela-li z úst politiků, kteří se těchto procesů aktivně účastnili (Czajowski 2001: 94).

Depolitizovaný a skeptický přístup veřejnosti k aktu voleb a ke kvalitě ruské demokracie dlouhodobě naznačovaly průzkumy veřejného mínění (přestože k těmto zdrojům je třeba přistupovat v ruském kontextu s patřičnou dávkou opatrnosti, viz dále). Pammett (1999: 46–57) např. zmiňuje skutečnost, že politické strany náležely po celá 90. léta k nejméně důvěryhodným složkám politického systému. Stejně tak veřejnost skepticky vnímala skutečnost, že personální a politické složení vlády většinou neodráželo výsledek voleb do Dumy a její politické složení. V podmínkách postsovětského, formálně víceméně soutěživého stranického systému, tedy přetrvalo „sovětské" vnímání voleb: jedná se o pouhý fasádní akt, výběr elit probíhá spíše delegativně, lze jej však využít jako období, v němž politikové „přicházejí mezi lid" a slibují výhody různým společenským skupinám či zlepšení ekonomické situace. Do jaké míry přispívá k prohloubení depolitizace a apatie nesplnění nereálných slibů netřeba objasňovat.

Přesto nelze akt voleb v ruském kontextu považovat za zcela formální. Dosvědčuje to i skutečnost, že v průběhu 90. let nelze přes výkyvy mluvit o klesajícím trendu zájmu o parlamentní

[13] Czajowski (2001: 201) např. cituje zprávu Komise pro lidská práva při prezidentovi RF, která potvrzuje, že prakticky ve všech subjektech federace dochází k ignoraci principů i obsahu ústavy a zákonů ze strany orgánů státní moci. V letech 1994 – 1995 výkonné orgány na úrovni subjektů federace přijímaly vlastní právní akty, vytvářející v praxi „příkazový režim", který drtivá většina Rusů přijímala apaticky a automaticky jako přirozenou součást politiky. Pokud vznikaly stížnosti, pak byly většinou adresovány nejvyšším centrálním orgánům (vládě, prezidentovi), pouze v malém množství ústavnímu soudu (ten např. v rozhodnutích z 25. dubna 1995 a 12. března 1996 konstatoval protiústavnost lokálních nařízení vydaných v Moskvě a Astrachani). Z hlediska depolitizace a politické demobilizace jako by se vracel tradiční model ruské politické kultury, vztah osvícený „car" – despotičtí gubernátoři – apatická veřejnost, která se pokouší dovolat svých práv nanejvýš „suplikou u panovníka".

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

volby. Výrazně vyšší je přitom účast voličů ve volbách prezidentských.[14] Jde do značné míry o to, jak je vnímán voliči jejich obsah a dosah.[15]

Ani formální zakotvení parametrů nového režimu totiž neznamenalo úplné vzdání se mobilizačních praktik, zvláště pak v období voleb. Což opět vyvolává otázku, do jaké míry je politický systém postsovětského Ruska autoritativní, anebo spíše *pseudodemokratický*; pro druhou variantu by svědčil otevřený význam voleb pro politickou budoucnost i jejich role z hlediska mobilizačních snah jak centra moci, tak opozice, zatímco jejich průběh, parametry i dosah mobilizace mají spíše autoritativní charakter.

Parlamentní volby jsou vzhledem k fenoménu proprezidentské „strany moci" a personalizaci ruské politiky vnímány do značné míry jako jakési indikativní „předkolo" voleb prezidentských. Právě při prezidentských volbách se mocenské centrum pokoušelo o mobilizaci proti opozici, a to včetně reminiscencí na hrozby návratu totalitní minulosti. Takto jejich význam vnímala též veřejnost. Zajímavé jsou pak také pokusy projelcinovského tábora o mobilizaci směřující navenek (viz podkapitola o mezinárodním kontextu).

V kontextu voleb hrála významnou úlohu při ovlivňování veřejného mínění média. Získat na svou stranu hromadné sdělovací prostředky bylo od počátku otázkou přežití.[16] Bezprecedentní

[14] Účast v parlamentních volbách 1993 byla 54,6%, v roce 1995 stoupla na 64,3%, v roce 1999 klesla na 61,7%. Prezidentských voleb 1996 se zúčastnilo 69,8% voličů.

[15] Od střetu legislativy s exekutivou na podzim 1993 se v Rusku uskutečnily troje parlamentní volby. A přestože je možné jejich objektivitu relativizovat poukazem na způsob vedení volební kampaně „stranami moci", vstupy kremelské garnitury, limitované možnosti opozice či některé předvolební incidenty (problematická registrace Jabloka před volbami 1995), jednalo se o volby spíše svobodné (s výjimkou omezení ve volbách 1993, které se týkalo sil podílejících se na puči) a spíše regulérní (Barnes 2001: 41). Určitá skepse je na místě v případě modelu výběru zástupců v regionech, v některých případech se spíše aklamativním, klientelistickými dohodami garantovaným kontextem.

[16] Jelcin pro sebe připravil půdu již na počátku své kariéry v prezidentském úřadě, značnou roli sehrál např. jeho první ministr tisku a informací M. Poltoranin, který byl současně šéfredaktorem deníku Moskevská Pravda a v letech 1986–1990 stál v čele moskevské oblastní odnože Svazu novinářů. Snaha o zavázání si osob v novinářských kruzích, stejně jako postup prostřednictvím zisku ekonomického vlivu v rozhodujících médiích ze strany osob blízkých prezidentovi, umožňovala zvrátit v rozhodujících okamžicích prezidentských voleb i nepříznivý vývoj preferencí. Často zmiňováno bývá Jelcinovo vítězství ve volbách 1996 i přes počáteční nepříznivé prognózy. Jelcinova podpora se nejprve pohybovala pod 10% (srov. Machovcová 2000: 48), přesto nakonec Zjuganova porazil již v prvním kole. Značnou úlohu sehrála podpora ze strany mediální korporace Berezovského. K hromadným sdělovacím prostředkům, které byly známy vlivnými zásahy ve prospěch prezidentského tábora, náležely rozhlasové stanice Rádio Echo Moskvy či televizní kanál NTV, kontrolovaný skupinou Gusinského. Její vztahy s magnátem

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

možnost přístupu k masmédiím zajistila Jelcinovi zpočátku jeho symbolická pozice v systému (Reiman 1996: 66), později formálně-právní zakotvení výjimečného postavení v kombinaci s praxí klientelismu. I zde se však projevily zvláštní charakteristiky ruského limitovaného pluralismu, který neomezuje jen síly podřízené mocenskému centru, ale i centrum samotné tvorbou osobitého zainstitucionálního, formálně neupraveného a do značné míry živelného (a přesto funkčního) mechanismu kontrol a protivah. Ruská média se v tomto kontextu neprofilují ani jako kontrolní struktura vůči politické moci, ani jako bezmocný nástroj v rukou politických sil, ale jako autonomní politická síla, která realizuje vlastní strategie a využívá k tomu snadno ovlivnitelné a k indoktrinaci náchylné veřejné mínění (Holzer 2001: 116). Zdánlivá mediální mobilizace v ruském kontextu tak *de facto* znamená válku „mimopolitických" skupin o moc, ventilovanou v médiích směřováním „upravených" informací apatické veřejnosti, jejíž mobilizace má probíhat dle představ mocenských elit a výhradně kontrolovaně.[17]

Pro skutečnou mobilizaci má klíčový význam přítomnost konfliktu, jenž je možné prezentovat (a medializovat) jako z hlediska dané společnosti existenciální. Na vlně převažující depolitizace je v mezifázi typická snaha prezentovat soulad, přesvědčit veřejnost, že je vše v pořádku. V kontextu ruského postsocialistického korporativismu mohla média získat i jakési specifické autonomní postavení v převráceném poměru patron vs. klient, kdy se na nich (či jejich majitelích) stávalo mocenské centrum závislé do té míry, do jaké nemělo sílu na násilný zásah v případě neposlušnosti (mohlo tak jít o podobné mocenské „převažování" jako v případě vztahu exekutivy vůči opozici v Dumě nebo vůči lobbyistickým skupinám).

6. Typ vůdcovství

Linzova typologie politického vůdcovství opět, jako ostatní jeho osy, odráží do značné míry snahu popsat rozdíl mezi formálně-institucionálním zakotvením pozice těžiště politické moci v rámci daného režimu (které může být monokratické, či může být zaujímáno skupinou osob) a faktickou náplní, rozsahem a především dosahem nejen politické moci tohoto těžiště. To je opět typický rys, kterým lze popsat praktické fungování ruského prezidencialismu. Užitím klasických Duvergerových konceptů bývá popisován jako stojící na pomezí

Berezovským a proprezidentským táborem bylo možné popsat jako střídání příměří až spojenectví s krizemi (informační válka obou mediálních bossů se projevila v kampani před parlamentními volbami 1999).

[17] Viz též v ruském kontextu zvláštní role institutů pro výzkum veřejného mínění či informačních center, ovlivňovaných mocenskými strukturami; viz např. propojení některých Jelcinových poradců během kampaně voleb 1996 s agenturou VCIOM (Všeruské centrum výzkumu veřejného mínění; srov. Holzer 2001: 117).

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

semiprezidencialismu,[18] čistého prezidencialismu[19] a zvláštního typu prezidencialismu s přívlastky, které mají vyjádřit jeho nestandardní parametry.[20] Příslušné formálně-ústavní parametry byly přitom utvořeny právě za vlády B. Jelcina, dle jehož představ vznikla a byla prosazena říjnová ústava 1993.

Za Jelcinovy vlády též tento systém získával první praktické kontury a náplň a sám Jelcin měl v praxi několikrát možnost vyzkoušet jeho skutečné možnosti a limity. Otázka typu politického vůdcovství v daných reáliích jelcinovského Ruska je tedy opětovně svázána se specifickou podobou limitovaného pluralismu, jež vychází ze dvou zdrojů:

a) tradice formální i zainstitucionální koncentrace moci v jednom ohnisku (tradice samoděržaví, vystřídaná formální koncentrací moci v rukou sovětů, v praxi však nelimitovaným mocenským monopolem komunistického vůdce);

b) parametry systému nevznikají na základě širokého konsensu, ale vycházejí z mocenského ohniska, z čehož vyplývá i to, že nutně obsahují „dočasná" omezení pluralismu a fakt vyřazení některých přesně definovaných skupin z politického boje (zákaz KSSS a vyřazení komunistické opozice z politického boje na základě událostí srpna 1991, zákaz kandidatury pro některé politické skupiny spjaté s "odbojem" parlamentu vůči prezidentovi ve volbách 1993), jež se posléze stávají v jiné podobě trvalou součástí systému.

Ke specifikům ruské politické kultury náleží to, že skutečný parlamentarismus poznala pouze v podmínkách zmírňování carského absolutismu na počátku XX. století, respektive v krátkém a chaotickém období demontáže sovětského systému a prvních dvou let ruské samostatnosti (Galkin – Krasin 1998: 83–95). Vzápětí, po puči ze října 1993, byla prosazena za nestandardních podmínek ústava zakotvující právě silné postavení hlavy státu. V této souvislosti se hovoří o tom, že se bezprecedentní proces transformace po desetiletí existujícího totalitního

[18] V rovině vztahu prezidenta a Dumy se fakticky odehrává spor nadstranické síly a „jejího" technokratického vládního sboru se zastupitelským tělesem, které zastupuje spektrum stranických sil a zájmových skupin. Prezident formálně jmenuje, ale fakticky vybírá premiéra, omezuje jej pouze nutný souhlas Dumy. Ministry dle ústavy navrhuje předseda vlády, navrhuje je ovšem právě prezidentovi (Hlava VI. Ústavy RF). Při určování politické linie vlády musí také její předseda přihlížet nejen k ústavě a federálním zákonům, ale i zohledňovat prezidentské dekrety.

[19] Vedle prezidentského vlivu na výběr premiéra zná ruský ústavní systém institut *impeachmentu* coby jediný nástroj legislativy vůči prezidentovi či dekretální pravomoc prezidenta (prezident disponuje mocí vydávat výnosy a nařízení závazná na celém území federace, ta však nesmí být protiústavní a v rozporu s federálními zákony – čl. 90).

[20] Možnost prezidenta rozpustit Dumu a svolat předčasné volby v případě trojího odmítnutí navrženého kandidáta posiluje jeho pozici vůči legislativě.

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

systému přelomu 80. a 90. let musel v této zemi odehrát právě obratem k odideologizované, avšak přesto autoritativní, ne zcela demokratické formě vlády. Současný vývoj, nezpochybňující chápání prezidentského úřadu jako ústředního bodu ruského politického systému, tyto názory verifikuje.

Na otázku typu vůdcovství v ruském politickém systému 90. let tedy Linzovu charakteristiku vůdcovství v autoritativním režimu uplatnit, do určité míry, lze. Zejména tehdy, hovoří-li Linz o výkonu politické moci ze strany vůdce či vládnoucí skupiny, který probíhá v rámci formálně ne zcela dobře definovaných skutečností, avšak víceméně předvídatelných norem jednání, a když zdůrazňuje skutečnost, kterou se jiní autoři pokoušejí postihnout aplikací „přívlastků", popisujících nedokonalost a nekonsolidovanost ruské demokracie. Ruský případ je i v tomto směru specifický: silná pozice vůdce-prezidenta se zrodila z vítězného boje s opozicí parlamentu, „prokletí" parlamentní opozice se však nepodařilo Jelcinovi zlomit navždy. Vzájemné mocenské „převažování" v podobě zákulisních mimoústavních bojů moc prezidenta značně limitovalo. Limitovalo jej však podle pravidel, jež rýsovala politická praxe, byl to střet skomírající autority (personalizované) se silami, které se snažila svazovat a kontrolovat, které si však přesto zachovávaly určitou míru autonomie.

Otázka konstitučního uspořádání RF se navíc prolínala s problematikou ekonomických reforem, tedy s jednou ze základních symbolických otázek procesu transformace.[21] Proto pozice exekutivy v letech 1992–1993 v souvislosti s privatizací ruského průmyslu posilovala, zatímco parlament se snažil o opoziční linii.[22] Spor posléze na podzim 1993 vyústil v otevřenou konfrontaci.[23] Potvrzením Jelcinova vítězství byla ústava, již nechal prezident vstoupit v platnost

[21] Šlo zejména o dekret o pozemkové reformě, obcházející desetileté moratorium na nákup půdy, dekret o urychlení privatizace, především o „šokové" navýšení cen zboží základní spotřeby v rámci cenové liberalizace z ledna 1992. Stran zavedení principu volného trhu v zemědělství se Jelcin dostával do názorových střetů jak s Ruckojem, pověřeným odpovědností za tento resort, tak s některými skupinami v parlamentu. Měl přitom podporu vlády, v níž posty ministrů privatizace a financí zaujali reformátoři A. Čubajs a J. Gajdar (Nichols 1999: 68).

[22] Pod tlakem lobbyistických průmyslových skupin sice schválil privatizační program v červnu 1992, protestoval však proti Jelcinovu podpisu dekretu o kupónové privatizaci (srpen 1992), majícímu zrychlit převod majetku ze státních rukou a rozšířit přístup ruské populace k tomuto procesu. Legislativa posílená o skupiny z průmyslových kruhů nespokojené s podobou privatizačního dekretu se pokusila v prosinci 1992 zrušit mimořádné pravomoci prezidenta v ekonomické oblasti a přinutila Jelcina k výměně premiéra. V. Černomyrdin, který nahradil J. Gajdara, přitom reprezentoval konzervativnější postoj k deetatizaci cestou dekoncentrace vlastnictví.

[23] Jelcinův dekret ze srpna 1993 posílil pravomoci Rady ministrů ve věci privatizace, čímž fakticky obešel legislativu i její možnost ohradit se vůči prezidentským nařízením prostřednictvím Ústavního soudu. Ofenzívu vůči parlamentu odstartoval Dekret č. 1400 o postupné ústavní reformě (září 1993). Jelcin se jeho pomocí rozhodl rozpustit

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

na základě schválení lidovým hlasováním (jehož těsný výsledek vyvolává dodnes otazníky po regulérnosti tohoto referenda). Referendum o nové ústavě bylo navíc spojeno s parlamentními volbami, pod vlivem jejichž výsledků Jelcin svoji moc stabilizoval oznámením, že hodlá prodloužit své funkční období do roku 1996.[24]

Výsledkem parlamentních voleb 1993 i 1995 ovšem byla Duma s opoziční většinou, což výrazně poznamenávalo vztahy mezi prezidentskou exekutivou a legislativou v druhé polovině 90. let.[25]

Je tedy patrné, že z hlediska klasických weberiánských kategorií zdrojů legitimity bychom mohli v podmínkách Jelcinova Ruska hovořit o počáteční silné roli charismatické autority; jinými slovy Jelcin coby symbol „nového Ruska". To se projevovalo ve smyslu (1.) teritoriálním (rozchod s minulostí SSSR a spojení s identitou nového státu, i když hovořit o nacionálním rozměru této symboliky je v podmínkách nového ruského státu diskutabilní), z hlediska (2.) směřování ekonomických reforem ve smyslu přechodu plánovaného hospodářství na tržní systém

parlament. Nejvyšší sovět a Sjezd lidových poslanců, zaštítěné deklarovanou podporou Ústavního soudu, prohlásily prezidentův výnos za neplatný. To se stalo záminkou k silovému řešení. Skupina viceprezidenta A. Ruckoje a předsedy Nejvyššího sovětu R. Chasbulatova reagovala obsazením budovy parlamentu, kterou musely dobýt ozbrojené síly (Kolobova 1998: 244–246).

[24] Zde je třeba připomenout, že prezidentovo vítězství bylo výsledkem sváru v rámci soudobé „diarchie", a to nejen pokud jde o spor legislativa vs. exekutiva, ale též o spor dvou vůdčích funkcí, prezidenta a viceprezidenta (tato funkce existovala v rámci ruského ústavně-politického systému do konce r. 1993. Viceprezident A. Ruckoj se postupně stával Jelcinovým oponentem a po rozpuštění parlamentu byl jedním z vůdců protiprezidentského puče (Nichols 1999: 69–76).

[25] Typické bylo časté střídání premiérů, odvolávaných a jmenovaných prezidentem, který byl nucen (ne vždy ochotně) k vyjednávání s Dumou. Vztah se vyhrotil především s prohlubující se hospodářskou krizí v létě 1998. V roce 1998 Duma odmítla opětovnou kandidaturu Černomyrdina na post premiéra, jehož kabinet Jelcin přiměl k demisi v březnu téhož roku, aby jej nahradil S. Kirijenkem. Jeho mandát v srpnu 1998 ukončila prudká devalvace rublu a ekonomická krize. Volba J. Primakova premiérem v září 1998, který do nově sestaveného kompromisního a politického, nikoli technokratického kabinetu přivedl i zástupce KPRF a LDPR, naznačuje dilema ruské posttranzitivní politiky: protireformní vláda odrážející skutečné rozložení politických preferencí ruského elektorátu vs. aspoň částečně proreformní kabinet, byvší ovšem s parlamentem v konfliktu. Dalším symbolem vyhrocení vztahů Duma vs. prezident se stala iniciace hlasování o *impeachmentu* ze strany KPRF na jaře 1999. Jelcinovi byly za vinu kladeny mj. podpis bělověžských dohod, silový zásah proti parlamentu v říjnu 1993, vojenský postup v Čečensku a odpovědnost za zbídačení a genocidu ruského národa v souvislosti s poklesem životní úrovně a prohlubováním sociální nerovnosti po reformách první poloviny 90. let. Jelcin svou pozici v parlamentu „ustál", přesto však byl rok 1999 opět poznamenán rošádami na premiérském postu. Primakovova vláda podala demisi v květnu 1999, Primakov byl nahrazen S. Stěpašinem, kterého očekával stejný osud o tři měsíce později. V. Putin byl Jelcinem navržen na funkci premiéra v srpnu 1999 (Stepień – Głowacki 1999: 248–250).

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

(v ruských podmínkách však opět specifický, s kooptací starých elit jako podstatou celého procesu), a v neposlední řadě ve smyslu (3.) sebeprezentace jako symbolu boje proti návratu komunistické totality, který si Jelcin osoboval v souvislosti se srpnovým pučem 1991, bojem proti „reakcionářskému" parlamentu na podzim 1993[26] a až do konce 90. let ve svých volebních soubojích s komunistickým protikandidátem Zjuganovem.

V druhé polovině 90. let již Jelcin dával přednost roli jakési záštity proti hrozbě potenciálního sociálního či občanského konfliktu. Přijetí symboliky „stabilizátora", jakéhosi arbitra společně s *image* symbolu antikomunismu ovšem fungoval dobře spíše v západní dimenzi ruské zahraniční politiky. Pro některé segmenty ruského elektorátu se stával zdrojem odporu, pro jiné se Jelcin – „stabilizátor" měnil spíše v symbol anarchie.

V případě ruského prezidencialismu lze tedy hovořit o prolínání charismatu coby zdroje legitimity s legitimitou funkční, svázanou s prestiží úřadu vnímaného občany jako ohnisko politického systému, jako záruka stability, s jejímž osudem a personálním obsazením není radno experimentovat. Tento moment byl přitom i přes zjevné problémy stále ještě schopen mobilizovat v čase prezidentských voleb (na rozdíl od voleb parlamentních) i pasivní část elektorátu (viz průběh prezidentských voleb 1996; Wolosky 2000: 25). Funkční legitimita, spočívající ovšem na formálních a praktických parametrech, které byly dílem „vůdce", tak střídala charisma a personální symboliku v době, kdy se jich již Jelcinovi nedostávalo, anebo vyvolávaly opačné konotace. Podobně jako na ose mobilizace, též z hlediska realizace vůdcovství a typu autority, vnímané veřejností, vystřídala s postupnou byrokratizací průběhu reforem charismatický základ autority báze technokratická.[27]

[26] Tuto interpretaci zpochybňuje např. A. Barnes, připomínající, že antijelcinovská opozice neměla pouze antireformní a prokomunistickou podobu, ale také podobu politických sil schopných navrhnout reformní alternativu. Připomíná zejména skupinu ekonomů okolo pozdějšího lídra strany Jabloko G. Javlinského (Barnes 2001: 41). A odmítá normativní černobílou interpretaci sporů opoziční legislativy a exekutivy, k níž měl sklon zejména západní svět. Srovnej též Treisman (2000: 147).

[27] Do tohoto hodnocení zapadá i „hladký" přechod voličských sympatií na Jelcinem vybraného nástupce ve volbách 2000. Jelcin se otázkou svého nástupce zabýval již v souvislosti se svou klesající popularitou a možností nezvolení ve druhém kole, stejně jako v důsledku faktu, že r. 2000 končilo jeho funkční období. V závěru prezidentova mandátu se jako o důležité pohnutce hovořilo i o snaze uniknout zodpovědnosti za finanční úniky, k nimž mělo docházet během ekonomických reforem 90. let, a to včetně osob spjatých s Jelcinovým okolím (prezident sám, jeho dcery, Berezovskij, Potanin, Abramovič ad.; viz Kučera 1999: 6).

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

7. Mezinárodní kontext

Mezinárodní kontext coby jedna z proměnných ovlivňujících průběh tranzice a krystalizaci nového režimu má v ruských podmínkách zvláštní význam. Linz, hovoří-li o vlivech mezinárodního prostředí na průběh tranzice, cituje O'Donnellovu a Schmitterovu premisu o prvořadé úloze vlivů vycházejících primárně zevnitř režimu samotného, přičemž vlivy externí jsou pro nastartování a průběh tranzice druhořadé. Nepomíjí je však úplně a přímo zdůrazňuje, že v případě Huntingtonovy třetí demokratizační vlny externí vlivy a mezinárodní kontext pominout nelze. Transformující se režim však z hlediska vlivů mezinárodního prostředí vystupuje obvykle (i v Linzově pojetí) jako objekt těchto vlivů. Může se přitom jednat o zahraniční politiku hegemoniální mocnosti, která se stává (ne)dobrovolně přijatým impulsem či vzorem (učitelem) tranzice. Může jít i o vliv „ducha doby" (*Zeitgeist*), z vědeckého hlediska těžko uchopitelné proměnné, důležité však obzvláště při pádu posttotalitních komunistických režimů, kdy po jistou dobu i ve vědeckých kruzích panovala euforie z počátku globálního vítězného tažení liberální demokracie; dokud praktický průběh transformace a vznik nových (nedemokratických, avšak netotalitních) režimů nenaznačil, že ani toto panující „duchovní ovzduší" nezajistilo výlučnost liberálně demokratické západní alternativy. A do třetice může jít o vliv dominového efektu probíhajících kolapsů a následné transformace existujících nedemokratických režimů, geograficky či časově blízkých, což je proměnná částečně související se zmíněným konceptem *zeitgeist*. Přítomnost všech těchto vlivů lze nalézt v rámci transformace postkomunistického prostoru a Ruska.

Problém je však v tom, do jaké míry lze Rusko považovat za objekt, anebo za subjekt těchto vlivů. Je to problém související s otázkou, která se vrací na pořad dne a úvah nejen těm, kdo proces transformace postkomunistického Ruska studují, ale i těm, kdo jej žijí a hledají v jeho rámci identitu vlastní a svého státu (tedy samotným Rusům): čím vlastně byl pro Rusko Sovětský svaz? Vznik nového postkomunistického Ruska byl přímo podmíněn rozpadem a zánikem tohoto státního útvaru. Lze se jistě přít o to, zda byla existence Svazu a světového komunistického panství největší dějinnou příležitostí Ruska realizovat vlastní imperialistické ambice, přítomné již od monarchických dob. Nebo zda naopak znamenalo rozpuštění historické ruské identity v sovětském moři ovládaném komunistickou ideologií, tedy krajní existenciální nebezpečí i pro samotné Rusko jako kulturně-sociální individualitu v rámci mezinárodního prostředí. Hledání ruské národní identity po rozpadu SSSR, včetně krystalizace jeho zahraniční politiky, v sobě neslo rysy obou skutečností.

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

Z hlediska Linzova vymezení možných tří projevů vlivu mezinárodního kontextu na započetí a průběh tranzice nedemokratického režimu je každopádně situace postsovětského prostoru specifická. Systémový kolaps sovětského režimu lze považovat za důsledek vnitřních vlivů (nutný důsledek jeho samotné podstaty), ale částečně též vlivů vnějších, mezinárodněpolitických. Jak Linz, tak např. Marciniak se přiklánějí k názoru, že Gorbačovovo uvolnění znamenalo pouze impuls k odhalení, projevení se a následnému destruktivnímu převážení mnohačetných latentně přítomných nesmiřitelných rozporů na různých úrovních života sovětského státu (Marciniak 2001: 169–204). Přesto není možné pomíjet aktivní přístup Západu k politice zadržování (Kissinger 1996: 838). Zahraniční politiku USA v 80. letech sice nelze jednoznačně ohodnotit jako zlomový faktor, bez něhož by zhroucení sovětského komunismu nebylo možné, hrála však přesto důležitou roli.

Současně nelze pominout vlivy, které vůči mezinárodnímu prostředí vycházely ze samotného SSSR Gorbačovovy éry coby z ohniska komunistického globálního panství. V perestrojce, která přinesla také nabídku na uvolnění mezinárodněpolitických vztahů, podpořenou návrhem jednostranného snížení sovětských zbrojních kapacit v Evropě, bývá spatřován nezáměrný (!) impuls dominového efektu zhroucení celého komunistického panství a konce SSSR.[28]

Nové Rusko přijalo roli nástupce jedné ze dvou světových supervelmocí období studené války. Muselo tedy redefinovat svoji globální roli. Působení samostatného ruského státu v mezinárodním kontextu přitom bylo provázáno s obtížemi probíhající vnitřní transformace.

Na tom, jak se v průběhu 90. let vyvíjela mezinárodní úloha Ruska, je patrné, že Rusku a jeho elitám (ať již byl jejich konkrétní ideový přístup k zahraniční politice jakýkoli) šlo především o to, aby se nemuselo své úlohy tvůrce (či jednoho z klíčových tvůrců) mezinárodně politické reality vzdát. Chtělo především zůstat subjektem, nikoli objektem mezinárodních vlivů. Při analýze tendencí zahraniční politiky nového ruského státu se přesto nelze vyhnout poukazu na vliv hlavních ideových koncepcí. Byť takový náhled na ruskou zahraniční politiku někdy provokuje těžko vědecky exaktně vyjádřitelné úvahy a závěry o nezměnitelné „ruské ideji" formované vlivem zvláštního geopolitického i kulturně-historického postavení Ruska coby státu

[28] Gorbačov svůj koncept „nového myšlení" (Garthoff 1994: 418-419) uplatňoval jak na vnitřní politiku, tak také na změnu sovětské zahraničněpolitické doktríny; v tomto duchu projevoval např. ochotu k ukončení války v Afghánistánu či zrušil platnost Brežněvovy doktríny vůči zemím střední a východní Evropy, tehdy ještě členům Varšavského paktu (Pečenka – Luňák 1999: 367). Jako první se „vyhaslost" Brežněvovy doktríny projevila v sovětském pasivním postoji k výsledkům maďarských a polských voleb z roku 1989.

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

na pomezí Evropy a Orientu, na pomezí racionalistických vlivů Západu a mysticismu východního křesťanství, politické kultury, která svou existencí „na pomezí" absorbuje vnější vlivy a současně disponuje „věčným" pocitem o vlastních neomezených možnostech a vlastním poslání. Z tohoto základu (vyjádřeného např. Berďajevem) vyrůstá jak „západnictví", tak i jeho protipól slavjanofilství či zvláštních typů ruské geopolitiky.

Úsilí zůstat aktivním mezinárodněpolitickým hráčem se dálo zpočátku metodou rovnoprávného partnerství se Západem. Taková byla představa „atlantistů" či novodobých „západniků" spjatých s prvním obdobím vlády J. Gajdara. USA tak byly akceptovány jako vedoucí velmoc Západu, s níž transformující se Rusko chce udržovat co nejtěsnější vztahy, případně se stát dokonce jejich spojencem v intencích společného mezinárodněpolitického zájmu (v duchu liberalistické teorie) na vybudování mezinárodního prostoru, v němž budou respektována a zaručena lidská práva. Teoretickou premisou podpírající tento přístup byla myšlenka o přináležitosti Ruska k západní civilizaci.

Taková definice zahraničněpolitických priorit ze strany první vládní garnitury nového ruského státu za svoji prioritu, náležela k významným faktorům ovlivňujícím do určité míry nikoli snad průběh tranzice a demokratizace, ale jistě snahu elit o vnější bezproblémový obraz těchto procesů. Současně ji lze označit za faktor spíše vnitřní než vnější povahy vzhledem k posuzovanému režimu. Orientace ruských liberálů na novou kvalitu vztahů se Západem a USA však měla i svůj vnější protipól: zejména v první polovině 90. let se mohli snažit využívat „ekonomické plody" zahraniční politiky nové administrativy Clintonových demokratů v duchu americké strategie „*Russia first*". Šlo v ní především o podporu Jelcina a nových ruských elit coby symbolů liberalizace a přechodu k demokracii, která přetrvala i tváří v tvář autoritativním charakteristikám vznikajícího režimu (události podzimu 1993). Postupem času se americký náhled na ruskou vnitřní politiku pragmatizoval, strategii „*Russia first*" vystřídalo větší popřávání sluchu lobby států střední a východní Evropy, které požadovaly výraznější bezpečnostní záruky ze strany Západu, především v podobě rozšiřování NATO. Fakt, že Rusko přisuzovalo vztahům se Západem (a to i v době, kdy první generaci „západniků" a „atlantismu" vystřídala snaha o větší emancipaci zahraniční politiky) značnou důležitost, přitom zřejmě do určité míry přispíval k udržování fasádně demokratických charakteristik režimu. Vliv na to měla i přetrvávající „poptávka" ze strany potenciálního hegemona (USA), pro kterého zůstával Jelcin symbolem stability, jakkoli v praxi zjevně nenaplňující parametry demokratického ideálu.

V případě ruské tranzice 90. let též nelze uspokojivě aplikovat spornou koncepci o demokratizačním vlivu západních politických a ekonomických integračních uskupení v tom

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

smyslu, že perspektiva členství v nich urychluje a usnadňuje přechod k demokracii. Specifika velikosti, ekonomických problémů, mocensko-politické pozice a v nadneseném smyslu až „civilizační" zvláštnosti euro-asijského Ruska členství v těchto strukturách vylučovaly. Ve snaze být v 90. letech jedním z klíčových hráčů, kteří utvářejí, nikoli přijímají pravidla hry, Rusko o členství v západních integračních strukturách zpravidla nestálo. Mimořádně však stálo o navázání jakéhosi „speciálního" partnerství s těmito integračními uskupeními, které by mu zajistilo určitý vliv na jejich politiku a dlouhodobě garantovalo pozici, v níž Rusko není zcela vyřazeno z podílu na klíčových rozhodnutích mezinárodní politiky. Takovým typem partnerství je především Zakládající akt uzavřený mezi Ruskem a NATO v roce 1997, do určité míry se mu přibližuje též summitová diplomacie provozovaná v rámci zvláštních vztahů s EU.

Hovořit o určitém vlivu mezinárodní politiky na přerod (post)sovětského režimu v režim nový však přesto lze, a to v kontextu politicko-ekonomickém. Rusko potřebovalo ekonomickou pomoc v podobě půjček Mezinárodního měnového fondu i konkrétních asistenčních programů americké administrativy, mělo mocensko-politický zájem na členství v G-8 a ekonomicko-politický zájem na členství v mezinárodních hospodářských organizacích typu WTO. I z těchto důvodů se snažilo využívat obavu Západu o stabilitu v zemi vlastnící druhý největší jaderný arzenál světa.[29] S tímto záměrem přijalo posléze v období doznívající krize roku 1998 a rostoucí nespokojenosti obyvatelstva i rozšíření NATO, jež dosud z vojensko-strategických i ryze politických důvodů (kritické vnímání takového vývoje ze strany voličů) v 90. letech odmítalo. Znamenalo to přece jen smířit se s druhořadým zahraničněpolitickým postavením.

Navzdory tomu se potvrzuje platnost předpokladu, že chování Ruska na mezinárodní scéně bylo ovlivněno spíše vnitropolitickými parametry nově se utvářejícího, ne zcela demokratického režimu, nežli naopak, což do určité míry potvrzují i následné ideově-koncepční obraty ruské zahraniční politiky.

8. Závěr

Nyní je namístě shrnout celou argumentaci tohoto textu. Na jedné straně došlo v ruských poměrech k přeměně základního institucionálního designu mocenské soustavy, které se nevyhnul v podstatě žádný ze systémových prvků. Ruská politika nyní zná jevy, jako jsou názorová pluralita, pravidelné volby na nejrůznějších úrovních (dle některých pozorovatelů ovšem sloužící

[29] Ruský jaderný arzenál vzbuzoval v 90. letech obavy Západu ne jako prostředek možné přímé agrese, ale spíše jako ekologická hrozba či zdroj úniku do zemí třetího světa.

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

spíše k ochraně nových elit), tlak mediální scény, vliv globálních trendů na ruskou společnost, lokální dezintegrační a decentralizační procesy apod.

Na druhé straně však je pro ruský politický systém typická nepřehledná, horizontálně i vertikálně rozprostřená síť vzájemných zájmů a tlaků, reprezentujících lobující centra, jejichž aktivity nelimituje ani balanční systém praktických brzd a vah, ani pregnantně definovaný a respektovaný právně-normotvorný základ, a pohříchu ani zralá politická kultura. To nutí k akcentaci autoritativního charakteru výkonu vlády, způsobené právě nutností nahrazovat absentující či nevyprofilované demokratické metody realizace moci.

To znamená, že se proces institucionalizace ruské moci zastavil, přičemž jako mocensky důležitější faktor se v průběhu 90. let jevila loajalita k prezidentovi, ne k systému. Ruský model politického vůdcovství zná dělbu moci pouze formálně, v praktické rovině je dávána přednost autoritativnímu výkonu moci. Argumentačním zázemím této opce je postřeh, že se údajně vlastně jedná o jediný způsob, jak vůbec dosáhnout jakýchkoli rozhodnutí v často zásadních otázkách (rozpad federace, ekonomické reformy apod.). Odtud též relativně limitované garance pro aktéry, kteří opouštějí „hru". „Jelcinovská demokracie" (Beljajev 1994: 305-319) se tedy vyprofilovala do podoby, v níž sice nejsou příliš jasně stanovená pravidla, zato výsledky politických konfliktů jsou relativně dobře předpověditelné.

Nikoli zanedbatelnou dimenzí těchto skutečností je ovšem nepravděpodobnost „retotalizace" ruské politiky. Autoritativní model, ostatně již ze samotné Linzovy definice, je totiž blokován díky přítomnosti řady dalších aktérů, kteří problematizují dosažení stavu ignorujícího aktuální mocenské nastavení.[30] Veškeré „pokřivenosti" různých sfér ruské politické scény (média, stranický subsystém, tzv. silové struktury, oligarchové atd.) tak na jedné straně dokumentují její nedemokratičnost, na straně druhé svou přítomností znemožňují případný pohyb směrem k politickému monismu.

Uvedené body mají přirozený odraz v oblasti lidských práv a svobod. Na jedné straně v některých sférách slabý, či dokonce absentující stát jako regulátor konfliktů, na straně druhé přetrvávající přehnaná ingerence do některých oblastí. Tento nevyvážený vztah státu a společnosti umožňuje (a napomáhá) plošné neodpovědnosti státní moci vůči společenským strukturám.

Sama ruská společnost se, tváří v tvář nutnosti zorientovat se a postarat se sama o sebe v nové a v jistém smyslu kruté situaci, uchýlila ke známým metodám: rozpomenula se na mentalitu klientelismu, adaptovala se na realitu propojení moci a osobního vlastnictví, posilující

[30] Navíc se ukazuje, že aplikace násilí (viz kauza Čečensko) nevede nutně k očekávaným efektům.

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

jev korupce, akceptovala pouze formální garanci občanských práv a shodla se na skepsi vůči právu jako mechanismu regulace společenských konfliktů.

Co to znamená z hlediska typologizace ruského politického systému v období prezidenta B. Jelcina? Formálně i prakticky leželo těžiště ruské politiky ve sféře moci výkonné, především pak v osobě samotného prezidenta. Role exekutivních orgánů byla ovšem nevyvážená; na jedné straně disponovaly mimořádným mocenským potenciálem a extrémními nástroji (a ochotou přistoupit k jejich použití), na straně druhé často selhávaly ve svých každodenních povinnostech. Tento zjevný protiklad je pro postkomunistickou realitu obzvláště typický.

Systém vykazuje řadu „nedokonalostí": viz pokřivený kontrast vláda vs. opozice či afunkční horizontální dělení mocí,[31] projevující se přetrvávajícím konfliktem mezi nositeli moci výkonné a zákonodárné. Přitom právě případný pokus o realizaci standardní dělby moci by bylo nutno v ruském politickém systému považovat za klíčovou událost (Ševcova 1999: 433 an.). Významnou roli v něm hrají zainstitucionální aktéři a struktury, jejichž vliv na tendování ruské politické scény v rámci soustavy organizovaných zájmů je nadstandardní.

Tato konstatování pak umožňují odpovědět na otázku po formě ruského jelcinovského státu. Jak bylo v textu naznačeno, formální stránka systému v podstatě odpovídá standardním západním modelům. Tím se ale téma nevyčerpává. Do analýzy je nutno zahrnout i reálné vnitřní procesy a kvality, týkající se míry politického pluralismu, role opozice, chování zájmových skupin a jejich odraz v soustavě organizovaných zájmů, a přirozeně také obecné principy politické soutěže, např. pojetí konfliktu, koncepci státu, podobu odchodu ze scény, otázku prostoru pro nové aktéry atd.

Před několika lety jeden z autorů tohoto článku při pokusu klasifikovat Jelcinův model volil cestu zahrnutí jej mezi režimy, které „na ose mezi demokracií a ‚novými autoritarismy' mají spíše než k některé z nedemokratických státních forem blíže k demokracii" (Holzer 2001: 138-139). Tento pohled je ovšem možno v současnosti doplnit o data, která přinesla následná éra V. Putina, znamenající novou fázi geneze ruského politického systému. Jejími charakteristickými znaky se staly razantní postup prezidentské exekutivy a státní administrativy, snaha o posílení vlastních mocenských kapacit a výraznější profilace přirozených protivníků této linie, rétorické zdůraznění úlohy ozbrojených sil a tajných služeb či střety s představiteli masmédií. S ohledem na tyto rysy se pak použití termínu *autoritativní režim* jeví jako odpovídající. Znamená to v jistém smyslu, že pro typologizaci nedemokratického režimu se jako podstatný prvek analýzy jeví i jeho

[31] Případný pokus o realizaci standardního dělení mocí v ruském politickém systému je možno z hlediska perspektivy Ruska přelomu XX. a XXI. století považovat za rozhodující moment (Ševcova 1999: 433 an.).

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

další směřování. Ze spektra možných variant (diktatura, stagnace, demokratizace) se jako adekvátní předpověď ukázal trend prohlubování autoritarismu. Ve hře nicméně zůstává, vzhledem k přítomnosti paralelních systémových i mimosystémových kvalit střídavě demokratického, oligarchického či autoritativního charakteru, i suma „přechodových" definic, spojovaná se syžetem „hybridních režimů".

Literatura

Arendtová, H. (1996): *Původ totalitarismu.* Praha: Oikúmené.

Aron, R. (1993): *Demokracie a totalitarismus.* Brno: Atlantis.

Asmus, R. (2002): *Dvere do NATO.* Bratislava: Kalligram.

Barnes, A. (2001): *Property, power, and the presidency: owneship policy reform and Russian executive-legislative relations 1990–1999.* In: Communist and Post-Communist Studies, Vol. 34, s. 39–61.

Brooker, P. (2000): *Non-Democratic Regimes. Theory, Government and Politics.* Basingstoke: Macmillan Press.

Czajowski, A. (2001): *Demokratyzacja Rosji w latach 1987–1999*. Wroclaw: ATLA 2.

Dawisha, K. – Parrot, B. (1997; eds): *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova.* Cambridge: Cambridge UP.

Diamond, L. J. (1997): *Developing Democracy: Toward Consolidation.* Baltimore: Johns Hopkins UP.

Diamond, L. J. (2002): *Thinking About Hybrid Regimes.* In: Journal of Democracy, Vol. 13, N. 2, April 2002, s. 21–35.

Dryzek, J. S. – Holmes, L. (2002): *Post-Communist Democratization.* Cambridge: Cambridge UP.

Duleba, A. – Hirman, K. (1999): *Rusko na konci Jelcinovej éry.* Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Dunlop, J. B. (1993): *The Rise of Russia and the Fall of the Soviet Empire.* New Persey: Princeton UP.

Elgie, R. (1999): *Semi-Presidentialism in Europe.* Oxford: Oxford UP.

Fiala, P. – Holzer, J. – Strmiska, M. a kol. (2002): *Politické strany ve střední a východní Evropě.* Brno: MU.

Galkin, A. A. – Krasin, J. A. (1998): *Avtoritarizm ili demokratija: trudnyj vybor dlja Rossii.* Politea, No 3.

Garthoff, R. (1994): *The Great Transition: American-Soviet Relations with Eastern Europe.* Washington, D. C.: The Brookings Institution.

Gel´man, V. – Tarusina, I. (2000): *Studies of political elites in Russia: issues and alternatives.* Communist and Post-Communist Studies, Vol. 33, N. 3, s. 311–329.

Gorškov, M. K. (2000): *Rossijskoje obščestvo v uslovijach transformacii (sociologičeskij analiz).* Moskva: ROSSPEN.

Hann, C. M. (2002): P*ostsocialism. Ideals, Ideologies and Practices in Euroasia.* London: Routledge.

Hloušek, V. – Kopeček, L. (2003): *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie.* Brno: MU.

Holzer, J. (2000a): *Jasný výsledek versus nejasná perspektiva – Ruské prezidentské volby 2000.* Středoevropské politické studie, roč. II, č. 2, jaro (http://www.cepsr.cz/clanek.php?ID=123).

Holzer, J. (2000b): „*Proprezidentská strana". Modelový typ ruské stranické soustavy?* Středoevropské politické studie, roč. II, č. 4, podzim (http://www.cepsr.cz/clanek.php?ID=104).

Holzer, J. (2001): *Politický systém Ruska. Hledání státu.* Brno: CDK.

Holzer, J. (2003): *Politické strany Ruska. Hledání identity.* Brno: CDK.

roč. VII, č. 4, s. 428-455
Vol. VII, Number 4, pp. 428-455
ISSN 1212-7817

Huntington, S. P. (1991): *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*. London: University of Oklahoma Press.

Ishiyama, J. T. – Shafqat, S. (2000): *Party identity change in post-communist politics: the cases of the successor parties in Hungary, Poland and Russia.* Communist and Post-Communist Studies, Vol. 33, s. 439–455.

Kameněc, A. V. – Onufrienko, G. F. – Šubakov, A. G. (1997): *Političeskaja kultura Rosii.* Moskva: Brands.

Kissinger, H. (1996): *Umění diplomacie.* Praha: Prostor.

Kitschelt, H. et. al. (1999): *Post-Communist Party Systems: competition, representation, and inter-party cooperation,* Cambridge: Cambridge UP.

Klokočka, V. (1996): *Ústavní systémy evropských států*. Praha: Linde.

Kolobova, V. V. (1998): *Grigorij Javlinskij*. Rostov na Donu: Feniks.

Kučera, R. (1999): *Rusko na rozcestí*, Střední Evropa, č. 92.

Linz, J. J. – Stepan, A. (1996): *Problems of democratic Transition and Consolidation.* London: The Johns Hopkins UP.

Machovcová, E. (2000): *Komunistická strana Ruské federace*. In: Holzer, J. (eds., 2000): *Komunistické strany v postsovětských stranicko-politických soustavách*. Brno: MU.

Marciniak, W. (2001): *Rozgrabione imperium. Upadek Zwiazku sowieckiego i powstanie Federacji rosyjskej*. Kraków: Arcana.

Nichols, T. M. (1999): *The russian presidency: society and politics in the second Russian republic.* Macmillan: Basingstoke.

O'Donnell, G. (1994): *Delegative Democracy*. Journal of Democracy, Vol. 5, N. 1, s. 55–69.

O´Donnell, G. – Schmitter, P. C. (1986): *Transitions from Authoritarian Rule. Comparative Perspectives*. Baltimore: Johns Hopkins UP.

Pammett, J. H. (1999): *Elections and democracy in Russia*. Communist and Post-Communist Studies, Vol. 32, No 1, s. 45-60.

Pečenka, L. – Luňák, P. a kol.(1999): *Encyklopedie moderní historie*. Praha: Libri.

Reiman, M. (1996): *Jelcin: volba menšího zla*, Listy, č. 5.

Sergunin, A. A. (2000): *Měnící se paradigmata. Mezinárodní vztahy v postkomunistickém Rusku*. Mezinárodní vztahy, č. 2, s. 27–44.

Shevtsova, L. (1997): *Dilemmas of Post-Communist Russia.* Security Dialogue, Vol. 28, No. 1, March, s. 83–96.

Sorensen, G. (1993): *Democracy and Democratization: processes and prospects in a changing world.* Boulder: Westview Press.

Stark, D. (1998): *Postsocialist Pathways.* Cambridge: Cambridge UP.

Stepień, A. – Głowacki, A. – Skrzypek A. – Owsienko F. G. (1999): *Współczesna Rosja*. Łódź: Instytut Studiów Miedzynarodowych UŁ.

Ševcova, L. (1999): *Režim Borisa Jelcina.* Moskva: Carnegie Center.

Treisman, D. (2000): *Blaming Russia First*, Foreign Affairs, Vol. 76, No. 6, Nov/Dec, s. 146–155.

Wolosky, L. S. (2000): *Putin´s Plutocrat Problem*, Foreign Affairs, Vol. 79, No. 3, March-April, s. 18–31.

Zielonka, J. (2001): *Democratic Consolidation in Eastern Europe.* Oxford: Oxford UP.